

BOQONNAA SADI

WALQIXXUMMAA

Kaayyoolee boqonnichaa: Boqonnaa kana erga barattanii booda:

- *Walqixxummaa fi mirgoota walqixxummaa saba, sablammootaa fi ummatoota Itoophiyaa ni hubattan.*
- *Hirmaannaa dubartoonni misoomaa fi ijaarsa biyyaa keessatti qaban ni beektan.*
- *Mirgoota qaamaan miidhamtoonni mana barnootaa keessatti qabachuu qaban ni hubattan.*

3.1. Mirgoota Walqixxummaa

- *Naannoo keessanitti mirgoota hojii irra oolaa jiran fakkeenya waliin ibsaa.*
- *Yaada bu'uura sirna dimokraasii kan ta'an keessaa inni tokko walqix-xummaa dha..Akkasumas ciminni sirni dimokraasii kan madaalamumirgoonni walqixxummaan yoo kabajaman dha.*

Wal-qixxummaan sabootni, sablammii-lee fi ummattoonni otuu wal hin caaliin mirgoonni isaanii walqixxummaan kan ittiin kabajamu dha.

kana ilaalchisee heerri bara 1987 mootummaa fedaraalawaa dimokraatawaaa rippabliika Itoophiyaatiin bahe, mirgoota wal qixxummaa tarreessuun kaa'eera. Heericha keessaa keeyyeta 25: 40 fi 41 dubbisuun kan mirgoota walqixxummaa keessatti hammataman adda baasuun irratti mari'adhaa.

Gigaala -1

Gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Naannoo jireenyaa keessanitti mirgoonni walqixxummaa hangam hojii irra oolaa jiru?
2. Mirgoota walqixxummaa beektan keessaa sadi eeraa?

3.1.1 Mirgoota Walqixxummaafi Walqixxummaan fayyadamuu Sabootaa, Sablammootaa fi Ummatootaa

Naannoo jireenya keessanitti hojii-wwan misoomaa walqixxummaa lammiilee agarsisan ibsaa.

Mirgoota walqixxummaa sabaa, sablammootaa fi ummattootaa jechuun lammiilee osoo walhin caaliin walqix-

aan mirgi kabajamuufii jechuu dha. Mirgonni walqixxummaan fayyadamu saba, sablammii fi ummattoota, hawaasni hundi mirgootni namummaa fi dimookraasii walqixaan loogii tokko malee kabajamuufii kan qabuu fi qabeenya biyyaatti walqixa fayyadamuu fi carraa misoomaa bifa wal fakkaatuun argachuu kan agarsiisu dha. Dabalataaniis dhimmoota akka siyaasaa hawaasummaa fi dinagdee keessatti hirmaannaa cimaa akka taasisanii fi fayyadamtoota ta'an agarsiisa.

Haala amma sirna dimokraasii biyya keenya keessatti ijaaramaa jiru kanaan saboonni mirga walqixa waan qabaniif bu'aa misoomaas walqixxummaan fayyadamuuf mirgi isaanii seeraan mirkanaa'ee jira. Kanaafuu, lammiileen hundi qabeenya biyyaatti fayyadamuu fi kunuunsuuf waliin hojjachuutu irraa eegama.

Gilgaala - 2 **Gaaffiilee armaan gadii deebisaa.**

1. Gochawwan walqixxummaa fi walqixxummaan itti fayyadamuu sabootaa, sablammiilee fi ummattoota mirkaneessan eeraa.
2. Misoomni armaan gadii naannoo ati jiraattu keessatti kan hojjataman yoo ta'e, yaada hojjatame jedhu jalatti mallattoo (✓) kan hin hojjatamne yoo ta'e, yaada hin hojjatamne jedhuu jalatti mallattoo (✓) gochuun agarsiisaa.

Lakk	Akaaku misoomaa	Kan Hojjatame	Kan Hin hojjatamne
1	Karaa		
2	Buufata fayyaa		
3	Tajaajila ibsaa		
4	Tajaajila bishaanii		
5	Mana barnootaa		

3.1.2 Dhaabbilee Hawaasni Naannoo Tokko Jiraatu Waliin Itti Fayyadamu

Fakki 3.1 Dhaabbilee misoomaa hawaasni gamtaan itti Fayyadamu

- **Naannoo keessanitti dhaabbilee misoomaa ummataaf faayidaa kennaa jiran eeraa.**
- **Dhaabbileen kunniin osoo jiraachuu baatanii rakkooleen ummata qunnamuu danda'an maal?**

Sirnoota darban keessatti saba, sablammoonni fi ummattoonni dhaabbilee misoomaa fi qabeenya biyyaatti wal qixaan itti fayyadamuuf carraa hin qaban turan. Sirna dimokraasii biyyattiin ijaaraa jirtu keessatti jijjiiramni hedduun mal'achaa jira. Isa kana mul'isuuf yaada armaa gaditti dhiyaate dubbisuun gaaffilee jalatti dhiyaatan deebisaa.

Ummattoota Naannoo Beenishaangul Gumuz

Naannoon ummattoota Beenishaangul Gumuz, heera mootummaa Federaala Itiyoophiyaa bara 1987 baheen naannoolee hundeeffaman keessaa tokko dha. Naannicha keessattis saba, sablammiilee fi ummattoota adda addaatu jiraata. Isaan kana keessaa Gumuz, Bartaa, shinaashaa, Ma'oo fi Koo-moon ummattoota naannicha kee-ssa turan dha. Ummanni kunis tokkum-maa fedhiidhaan fi walii yaaduun hundeesseen waliin jiraachaa jira.

Fakki 3.2 Ummattoota Beenishaangul Gumuz keessaa

Sirnoota darban keessatti Itoophiyaa keessatti Beenishaangul Gumuz kallattii kamiin akka argamu namoonni heddu hin beekan turan. Seenaan, aadaa fi afaan hawaasichaa dagatamee turee jira. Qabeenyi naannicha keessatti argamus ummataaf osoo hin ta'in faayidaa hoggantoota sirna gita bittaa gaggeessaniif oolaa tureera. Kanaa fi kan kana fakkaatan irraa kan ka'e ummanni misooma naannichaa irraa wal qixaa fayyadamaa hin turre jechuu dha.

Sirna dimokraasii ammaa keessatti garuu ummattoonni naannichaa mirga ofiin of bulchuu gonfataniiru. Qabeenya biyyattiis saboota, sablammiilee fi ummattoota biroo waliin walqixa akka fayyadaman haalli mijaa'aan uumameefii jira. Mirgi misoomaa fi qabeenya waliin fayyadamuus walqixxummaadhaan kabajaaafii jira. Hanga humni naannichaa danda'een magaalonnii fi gandontni naannichaa hedduun fayyadamtoota misoomaa waan ta'aniif jijjiiramni abdachiisaan mul'achaa jira. Tajaajila hawaasummaa naannicha keessatti diriiran keessaa kan akka ibsaa, bilbilaa, bishaan quliqulluu, karaa, buufata fayyaa, mana poostaa fi tajaajila geejjibaa tuquun ni danda'ama. Misooma kanas ummanni walqixxummaan itti fayyadamaa jira. Tajaajilli misoomaa kunis itti fufiinsaan yeroo dheeraa akka tajaajiluu danda'u ummnii fi bulchiinsi naannichaa qin-

doominaan hojjachuutu irraa eegama. Mirgi walqixxummaa naannicha keessatti hojii irra waan ooleef ummanni misoomaa fi guddinaaf caalmaatti kaka'ee jira. Yeroo ammaas hiyyummaa balleessuuf dammaqinaan tumsaa jira.

Gilgaala-3

Gaaffilee armaan gadii deebisaa

1. Dhaabbilee misoomaa, ummattoonni Beenishaangul Gumuz waliin itti fayyadamaa jiru tarreessaa.
2. Dhaabbilee misoomaa kanneen ummntni akkamiin walqixaan itti fayyadamuu danda'a?
3. Dhaabbilee misoomaa naaoo keessanitti argamu tarreessuun hawaasni akkamtti waliin itti fayyadamuu akka qabu dareef ibsaa.
4. Misooma saffisiisuu keessatti gaheen bulchiinsa naannoo maal?

3.1.3 Faaydaa Kabajamuu Wal-Qixxummaa Fi Wal Qixxummaan Fayyadamuu

- ***Naannoo jireenya keessaniitti dhaabilee misoomaa hawaasaa fi mootummaatti uummanni walqixaan itti fayyadamaa jiraa?***

Mirga faayidaa wal-qixa argachuu jechuun hawaasni biyyaa hundii misoomaa fi guddina biyyaa loogii malee walqixaan itti fayyadamuu akka qabu kan agarsisuu dha. Kanas jechuun hawaasni misooma biyya isaa keessaatti akkuma itti gaafatamummaa wal qixa ta'e qabanitti faaydaa argamus wal qixa fayyadamuu qabu. Yaa ta'u malee mirgi wal qixa fayyadamuu hanga hin jirretti wal qixxummaan jiraachuu hin danda'u. Wal qixxummaan hin diriirre yoo ta'e immoo ummattoonni mirga isaanii kabajsiisuuf jecha walitti bu'iinsa keessa galuu danda'u. Kunis seerri akka hin kabajamnee fi nageenyi akka dhabamu taasisa. Kun yoo ta'e immoo guddinaa fi misooma fiduudhaan hiyyummaa fi duubatti hafummaa irraa walaba ta'uun rakkisaa ta'a. Waan kana ta'eef, ummattoonni hundi misooma kamiyyuu irraa fayyadamtoota akka ta'an gochuun guddinaa fi badhaadhina biyyaaf faaydaa qaba. Kana mirkaneessuu keessatti immoo ummannii fi mootummaan waliin hojjechuutu irraa eegama.

Gilgaala-4

Gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Mirga walqixa fayyadamuu jechuun maal jechuu dha?
2. Mirgoonni walqixa fayyadamuu yoo dhabame rakkoo akkamiitu uumamuu danda'a?

3.2. Haalawwan Walqixxummaan Ittiin Ibsamu.

- ***Naannoo jireenyaa keessanitti dhimmoota haalli walqixxummaan fayya damuu ittiin ibsaman fakeenyaa dhiyeessuun ibsaa.***
- ***Faaydaa walqixxummaan ummattootaa kabajamuun isaa argamsiisu tarreessaa.***

Saba, sablammoonni fi ummattoonni mirga qabanitti fayyadamuu fi itti gaafatamummaa isaanii bahuu keessatti mirga walqixa ta'e qabu. Akkuma beekamu hawaasni biyya keenya keessa jiraatu saalaan, amantaan, afaaniin fi kkfn garaagarummaa kan qaban ta'uun isaanii ni beekama.. Haa ta'u malee, garaagarummaan kun kabajamuu dhala namaa fi dimokraasii irratti dhiibbaa hin qabu. Namni kamiyyuu eessattillee yoo dhalate mirgi isaa/ishee kabajamuu ilaalchisee kan nama birootii gadi yookan ol ta'uu hin danda'u. Bu'uuruma kana irraa ka'uun haalawwaan walqixxummaan ittiin ibsamu keessaa ijoon:- kabajamu mirgoota afaan, amantii, aadaa saba,sablammootaa fi ummattootaa tuquun ni danda'ama.

3.2.1. Haalawwaan Walqixxummaan Saboota,Sablammootaa Fi Ummattootaa Ittiin Ibsamu

- ***Qabxiiwwan armaan gadii kan heera keessatti ibsaman kanneen sirritti dubbisuun yaada hubattan ibsaa.***

” Sabni,sab-lammii fi ummanni Itoophiyaa kamiyyuu afaan isaatiin dubbac-huu,barreessuu, afaan isaa guddisuu fi babal'isuu, aadaa isaa calaqqisiisuu, guddisiisuu akkasumas seenaa isaa kunuunsuuf mirga qaba”. Heeraa mootummaa Federaalaa keeyyata 39/2.

A) Wal-qixxummaa afaanii.

- ***Wal-qixxummaa afaanii jechuun maal jechuu dhaa?***

Ummanni Itoophiyaa hunduu wal qixa dha. Afaan isaanii kan biroo waliin walqixa akka kabajamuuf barbaadu. Mirgi kunis heera Mootummaa keeyyata 39 jalatti hammatamee jira. Saba, sabla mmoonni fi ummattonni afaan isaaniitti fayyadamuuf mirga qabu. Kanas jechuun afaan isaanii afaan barnootaa gochuu, ogbarruuf itti fayyadamuu, afaan isaanitiin dubbac-huu fi mana murtiitti ittiin tajaajila argachuu akkasumas afaan isaanii dagaagsuuf mirga qabu. Dabalataanis afaanota biroo barachuu yookan beekuuf mirgi isaanii kabajameefii jira Kanaafuu, afaanota hunda waliqixxummaan kabajuu fi kabajsiisuun nageenya misoomaa fi walii galtee uumuu irratti baay'ee fayyada.

B) Walqixxummaa koorniyaa.

- ***Walqixxummaan koorniyaa kabajamuu akka qabu amantuu?***

Namoonni uumamaan dhiiraa yookan dubartii ta'uu isaaniitiin garaagarummaa saalaa yaa qabaataniyyu malee

mirgoonni isaanii walqixa kabaj amuu qaba. Kanas jechuun dubartiin uumamaan dubartii ta'uu isheetiin qofa mirgi dhabdu jiraachuu hin qabu jechuu dha Dhiirris akkasumatti dhiira ta'ee uumamuu isaatiin mirga dubartiin gadi ykn ol ta'e qabaachuu hin qabu.

Walqixxummaa koorniyaa jechuun walqixxummaa dhiiraa fi dubartii jechuu dha. Kunis dhiiraa fi dubartiin sababa saala isaaniitiin osoo wal hin caalin mirga qixxee ta'e qabu.

Akkuma beekamu dubartoonni walaakkaa hawaasaa waan ta'aniif misoomni isaan irratti hin hirmaanne galma gahuu hin danda'u. Kanaafuu, walqixxummaa koorniyaa kabajuun guddinaaf dhimma bu'uura ta'e dha. Ilaalchi dhaloota darbe irraa fudhannee fi dubartoota gadi qabanii ilaaluun jijji-iramuu qaba. Dubartoonni ilaalchaan, sammuun, dandeettii kalaqaa fi hoggaansaan dhiiraa gadii miti. Kanaafuu, barmaatilee boodatti hafoo dhiisuun walqixxummaa koorniyaatti amamuun fi kanuma galmaan gahuuf ciminaan socha'uun taattaaffii guddina biyyaatiif godhamu kan agarsiisu dha.

Gilgaala-5

Gaaffii armaan gadii irratti mari'adhaa.

1. Mirgi afaan ofiitiin fayyadamuu dhimmoota maal maal fa'a of keessatti qabata?
2. Amantaalee hedduun obsaan waliin jiraachuun bu'aa maal qaba?
3. Hirmaannaa dubartootaa malee misoomni dhufuu hin danda'u kan jedhame maaliif isinitti fakkaata?

Hirmaannaan Dubartootaa Misoomaa Fi Guddina Biyyaatiif

- **Dubartoonni dhiiraan qixa akka hirmaatan gochuun faaydaan guddina biyyaaf argamsiisu maal akka ta'e ibsaa.**

”Dubartootaa fi Tuurizimii ”

Akkuma beekumu yeroo dheeraa irraa kaasee nyaataa fi dhugaatii maatii qopheessuun hojii dubartootaa qofa ta'ee tureera. Akkasumas, keessumoota dhiyoos ta'ee fagoo irraa dhufan keessummeessu irratti dhiira caalaa dubartoonni muuxannoo cimsatanii jiru. Kunis, adeemsa keessa keessumoota biyya alaati dhufan keessumeessuun gahee dubartootaa ta'ee turee jira. Boodee irrattis namoota biyya alaas ta'ee biyya keessaa kaffaltiidhaan (hoteelan) keessuummeessuun kan eegalame yoo ta'u kunis

itti gaafatamummaa dubartootaa ta'ee itti fufe. Inni kun hundi walitti kuu-samee jalqabbii fi guddina tuurizimiitiif gaheen dubartootaa olaanaa dha jechuun ni danda'ama.

Yeroo gabaabaa as nyaataa fi dhugaatii qopheessuu keessatti dhiirri hirmaachuu eegalrr jira. Haa ta'u malee, bu'uurri hojiiwwaan kanaa kan dubartootaa ta'ee argama. Kanaan alas dubartoonni hojiiwwan akka jirbii foo'uu, hojii harkaa fi kkf niin baay'ee beekamoo dha. Kunis biyyi keenya tuurizimii irraa faayidaa akka argattu taasisaa jira. Kanaafuu, dubartoonni guddina tuurizimiitiif gahee olaanaa bahaa kan turan ta'uun isaanii, seektarri kunis dubartoota hedduuf carraa hojii banuun isaa biyya keenya keessatti qofa kan hin daangeffamne ta'ee argama.

Seenaa biyya keenyaa keessatti Iteegge Xaayituun utubaa hojii tuurizimii kan ta'e mana nyaata (hooiteelaa) eegaluun nama jalqabaa ti. Yeroo sana irraa kaasee tuurizimiin misooma biyya keenyaa keessatti damee isa tokko ta'ee jira. Haaluma kanaan, dubartoonni damee tuurizimii keessatti qaxaramuunis ta'ee investarummaan bobba'uun industirichaa fi guddina biyyaaf gumaacha olaanaa taasisanii jiru.

Madda: Tuurizimii Addis, waggaa 5ffaa lakk. 6.irraa walakkaan kan fudhatame.

Gilgala – 6

Gaaffilee armaan gadii deebisaa

1. Akka yaada armaan oliitti gumaacha dubartoonni guddina damee tuurizimiifi godhan tarreessaa .
2. Naannoo jireenya keessanii keessatti damee misoomaa dubartoonni keessatti hirmaachaa jiran hiriyoota keessanitti himaa.
3. Kabajamuun walqixxummaa dubartootaa, gahee inni misooma biyyaa keessatti qabu yaadannoo keessan irratti barreessaa. Itti aansuun barattoota wajjin teessan waliin irratti mari'adhaa.

Misoomaa fi guddina biyya keenya keessatti yeroo dhiyoon asitti galmaa'ee keessatti dubartoonni gumaacha olaanaa taasisaa jiru. Biyya keenya keessatti ijaarsi sirna dimokraasii erga jalqabee kaasee gahaa dha jedhamuu baatus jijjiirama hedduutu galmaa'ee jira. Fakkeenyaaf, gama barnootaatiin yoo ilaalle, hirmaannaan barattoota dubaraa dabalaa dhufeera. Bara 1998 -1999 hirmaannaan dilboon barattotaa kan armaan gadii fakkaata .

	Naannoo	Baay'ina barattoota kutaa 1-8		Baay'ina barattoota dubaraa % n
		Dhiira	Dubara	
1	Tigiraay	456,336	446,343	100%
2	Afaar	49,669	27,973	23.7%
3	Amaara	1,863,387	1,767,140	90.5%
4	Oromiyaa	2,939,750	2,336,970	84.3%
5	Beenshaangul Gumuz	91,477	66,508	105.5%
6	Soomaalee	157,429	94,962	23.8%
7	Ummattoota kibbaa	1,676,866	1,326,424	85%
8	Gaambee Ilaa	37,117	21,773	100.6%
9	Hararii	19,502	15,324	100.3%
10	Finfiinne	230,764	280,751	159.8%
11	Dirree Dawaa	26,112	20,060	62.8%
	Waliigala	7,548,409	6,404,233	84.8%

Madda: Barruulee waggaa Manni Marii Feedereeshinii Ministeera Barnootaa eeruun kan dhiyeesse irraa kan fudhatame

Gilgala - 7

Bu'uura gabatee armaan oliitiin gaaffilee armaan gadii deebisaa

1. Naannoolee Itoophiyaa keessaa Parsantiin lakkoofsa dubartootaa olaanaa kan qabu isa kamii? Gad aanaa kan qabu hoo eenyuu? Garaa garumaan jiru mee qaa?
2. Garaagarummaa kana dhiphisuuf maaltu hojjatamuu qabaa?
3. Naannoo jireenya keessaniitti hirmaannaan dubartootaa maal fakkaataa? Kana cimsuuf maaltu isin irraa eegama?

Ragaan armaan olitti dhiyaate lakkoofsi barattoota dubaraa kutaa 1-8 jiru dabalaa dhufuu isaa muli'isa. Haa ta'u malee, kun gahaa dha jechuu miti. Kanaafuu, itti fufiinsaan hirmaannaa shamarranii gama barnootaanis ta'e dameewwan kan biroo irratti cimsuuf, hawaasni fi mootummaan akkasumas dubartoonni waliin hojjachuutu irraa eegama.

Dubartoonni walqixxummaan kabajamee fi caarraa yoo argatan warra dhiiratii gadi akka hin taane ogummaa adda addaa irratti hirmaachuun mirkaneessanii jiru. Kanaafis ragaa kan ta'u biyya keenyattis ta'e biyyoota kan birootti hirmaannaan dubartootaa ogummoota adda addaa irratti cimaa dhufuu isaa ti. Fakkeenyaaf, dubartoonni sadarkaa ministeeratti, Afyaa'itii fi sadarkaa Ambaasaaddaraatti hojjachaa jiru. Akkasumas dameewwan biroo kan akka ispoortii, barnootaa fi investermentii keessatti dubartoonni hirmaannaa guddaa gochaa jiru.

Kanaafuu, kabajamuu mirgaa fi cimina hirmaannaa dubartootaaf lammiin hundi itti gaafatamummaa qaba. Haa-luma kanaan, dhiirrii fi dubartoonni waliigalteen waliin yoo hojjatan bu' aan isaa misoomni amansiisaa fi guddina ta'uun isaa nama hin shakkisiisu.

3.3 Mirga Namoonni Hir'ina Qaamaa Qaban Kabajamuufii Qabu.

Fakki 3.3 Namoonni hir'ina qaamaa qaban hojiilee adda addaa yoo hojjatan

- **Fakki armaan olii irraa waan hubattan hiriyoota keessaniif ibsa.**

”Haaliimaa fi Irkoo”

”Sababa dhibee pooliyoo irraa kan ka’e, Haaliimaa fi Irkoon ijoolummaa isaanii irraa kaasee barattoota hiri’ina qaamatiif saaxilaamann dha. Kana irraa kan ka’e iddoo tokko irraa gara

iddoo biraatti kan socho’an meeshaa wilicheerii jedhamutti gargaaramuudhan. Bara kana Haaliimaan barattuu kutaa 7^{ffaa} yoo taatu, Irkoon immoo barataa kutaa 8^{ffaa} ti. Batattoonni kun haal-uma kanaan barachaa osoo jiranuu manni barnoota isaanii dareewwaan dura turan jijjiiruun gamoo gurguddaa abbaa fooqii afurii haaraa ijaare.

Gamoo haaraa kutaalee lafa irra jiran irratti barattoonni kutaa 1-4 jiran ramadaman. Barattoonni kutaa 5^{ffaa} fi 6^{ffaa} gamoo fooqii 1^{ffaa} fi 2^{ffaa} keessatti, akkasumas barattoonni kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} gamoo fooqii sadaffaa fi afraffaa keessatti akka baratan ramadaman. Haaliimaa fi Irkoon garuu gamoowwan kana bahuu ykn koruu waan hin dandeenyeef rakkoon isaan qunnamuu eegale. Nama yeroo yerootti isaan gargaaru dhabuun heddu rakkatan. Waan kana ta’eef manni barnootaa kutaa jijjiiruun akka haala isaaniif mijeessu iyyatan. Haa ta’u malee, manni barnootichaa humna kootii ol jechuun rakkoo kana furuufii dide. Gaaffii isaanitiifis deebii waan hin argannee fi manni barnootaa kan biroo naannoo isaaniitti waan hin argamneef Haliimaa fi Irkoon barnoota isaanii addaan kutuuf dirqaman.

Gilgaala – 8**Dubbisa armaan olii irratti hundaa’uun gaaffiiwwan armaan gadii irratti mari’adhaa.**

1. Deebiin manni barnootaa Haalimaa fi Irkoof kenne sirriidhaa? maaliif?
2. Manni barnootichaa maal gochuutu irraa eegama ture?
3. Naannoo isin barataa jirtaanitti, barattoota rakkoon akka kanaa qunname beektu? Rakkini isaanii furmaata argatee jira? Of duraaf rakkoo akka kanaa faluuf isinii fi hawaasa irraa maaltu eegama?

Jireenya keessatti hir’inni ykn hanqinni qaamaa nama kamiyyuu qunnamu kan danda’u yoo ta’u, kunis uumaan ykn balaa tasaatiin mudachuu kan danda’u dha. Hanqinni qaamaa, hojii tokko ykn sochii tokko akka nama fayyaa guutuu qabu tokkootti raawwachuu dadhabuu dha. Rakkoowwaan hanqina ykn hir’ina qaamatiif nu saaxilan keessaa pooliyoo, dhibee qaamaa, hoongee fi hanqina nyaataa ni argamu. Gama birootiin, dhibee adda addaa akkasumas tajaajilli fayyaa gadaanaa ta’uu, hanqina qulqullinaa, balaa tasaa, walitti bu’insa, waraana fi

k.k.f rakkoo namaan uumaman akka fakkeenyaatti ni eeramu.

Biyya keenya keessatti namoonni hanqina qaamaa qaban hedduu dha. Namoonni kunis waajjiraalee mootummaa fi miti mootummaa keessatti loogiin adda addaa irra yoo gahu mul’ata. Yeroo dhiyoon asitti haalli kun jijjiiramaa kan dhufe ta’us gara fuulduraatti dhimma kana irratti baa-y’ee hojjachuun barbaachisaa dha. Kunis tattaaffii lammii hundaa kan barbaaadu dha.

Namoota hanqina qaamaa qaban kunuunsuun gahee lammii

Namoonni hanqina qaama qaban iddoo hundatti kunuunsa argachuu qabu. Fakkeenyaaf, mana barnootaa keessaatti daree barnootaa isaaniif mijaa’aa ta’e, meeshaalee barnootaa, jaalala, kunuunsaa fi xiyyeeffannoo argachuu qabu. Kanaafuu, barattooni, barsiisoonii fi hawaasni mana barnootaa namoota hanqina qaamaa qabaaniif kunuunsa godhuutu irraa eegama.

Namoonni hanqina qaamaa qaban mirga heera biyyaatin argatan qabu. Akkuma namoota biroo hojjachuu ni danda’u. Sochii hiyyuummaa balleessuuf godhamu keessatti gahee olaanaa taphachuu ni danda’u. Akkasumas, misooma biyyaa keessatti bu’aa galmeessisiisuu hin dadhaban.

Gilgaala -9**Gaaffilee armaan gadii irratti mari'adhaa.**

1. Heerra M.F.D.I. keeyyata 41/5 dubbisuun mootummaan qaama miidhamtootaaf maal maal gochuu akka qabu irratti mari' adhaa.
2. Mana barnootaa keessatti kunuunsi namoota hanqina qaama qabaniif godhamuu qabu maal dha?

3.4 Barbaachisummaa Kabajamuu Walqixxummaa Amantii

- **Barbaachisummaa walqixxummaan amantii kabajamuu maal akka ta'e ibsaa.**

Akka heera mootummaa feederaalatti amantiiwwan biyya keenya keessatti argaman hundi walqixa. Haala kanaan, namni kamiyyuu, dhuunfaan ykn gareen amantaa barbaade hordofuu, barsiisuu fi babal'ifachuu ni danda'a. Sochii jaalala, wal deggaruu fi wal kabajuu irratti hundaa'e gochuun hunda irraa eegama. Haa ta'u malee, adeemsa kana keessaatti namni tokko amantaa namoota biroo xureessuu fi tuffachuu hin danda'u. Seenaa dheeraa biyya keenyaa keessatti amantaawwan hedduu waliin jiraataa turaaniiru. Waliinis jiraachaa jiru. kunis cimee itti fufuu kan qabu dha. Ha-

aluma kanaan, saba, sab-lammii fi ummattoonni biyya keenyaa hundi tokkummaa uumanii waliin jiraataa jiru. Tokkummaan isaanii kunis akka itti fufu sonawwan ummataa wal qixxummaan kabajamuu qabu. Haala kanaan, loogii tokko malee, afaan, amantaa fi aadaan ummataa wal qixa yoo kabajame nageenyii fi walii yaaduun ni dagaaga.

Mirgoonni amantaa yoo kabajamuu baate mirgoonni lammiilee guutummaan guutuutti kabajame jechuun rakkisaa dha. Sirnichis sirna loogiin keessatti raawwatu ta'a. Mirgi lammiilee yoo dhiitame ykn loogiin yoo jiraate hawaasa keessatti mirgi isaa dhiitamuun hin oolu. Amantaa tokko ol qabaniis isa kaan gadi qabuun sirni dimokraasii kan ittiin ibsamu miti. Sirni dimokraasii caalmaatti akka cimuu mirga lammiilee kan ta'e keessaa inni tokko jechuun wal-qixxummaan amantaa kabajamuun sirni dimokraasii akka hin diigamne ,nageenyi akka hin boorofnee fi abdiin guddinaa akka hin dukkanooftne gochuuf faaydaa olaanaa qaba. Mirgi wal qixxummaa amantii bifa guutuu ta'een mirkanaa'uu kan danda'u amantii ilaalchisee lammiileen hundi ilaalcha wal fakkaatu yoo qabaatan dha. Ilaalchi wal fakkaatu akka dagaagu dhimmoota armaan gadiif xiyyeeffannaa adda ta'e kennuun barbaachisaa dha.

- A. Amantaalee hundaaf beekamtii kennuu. walitti bu'iinsa marii fi karaa nagaatiin qofa hiikuu.
- B. Walitti bu'iinsa marii fi nagaan hiikuun yoo hin dadhabame karaa seeraatiin qofa furuu.
- C. Amantiin kan dhuunfaa waan ta'eef yaada ofii dirqamaan nama biroo irratti fe'uu yaaduun walitti bu'iinsaaf of kakaasuu dhiisuu.
- D. Iftoominaa fi itti gaafatamummaa cimsuu.
- E. Waliin jiraachuun akka danda'amu garaagarummaan amantaa gufuu akka hin taane yeroo hunda wal danda'uu ,walii yaaduu, wal kabajuu ,walii tumsuu
- F. Yeroo hunda olaantummaa seeraaf abbomaamuu

Gilgaala – 10

Gaaffilee armaan gadii irratti mari'adhaa

1. Walqixxummaan amantaa yoo kabajame faayidaa maal qaba?
2. Walqixxummaan amantaa akka kabajamu lammii hunda irraa maaltu eeggama?

© MOE, FDR Ethiopia
Not to be republished

Yaada xumura boqonnichaa

Mirgi walqixxummaa saba, sablammiilee fi ummattootaa kabajamuun misoomaa fi guddina biyya keenyaatiif baay’ee. Sirna dimokraasii biyya keenya keessatti ijaaramaa jiru irratti lammileen hundi walqixa waan ta’aniif misooma biyya isaanii keessatti fayyadamtoota ta’anii jiru.

Dhimmoota walqixxummaan lammiilee ittiin ibsamu keessaa muraasni isaanii: saboonni, sab-lammoonnii fi ummattoonni afaan isaaniitti fayyadamuu, aadaa isaanii guddifachuu, amantaa isaanii wal qixxummaan kabajamuu ibsuun ni danda’ama. Kunis waan ta’ee yeroo ammaa lammiin hundi waliin ta’uun misooma biyyaa saffisiisuuf akka tumsan isaan dandeessisee jira.

Sirna dimokraasii keessatti namoonno dhiira ykn durba ta’uu isaanitiin garaagarummaa saalaa yoo qabaatanis mirgi isaanii garuu wal qixxummaan ni kabajamaaf. Kanas jechuun dubartoonni uumamaan dubartii waan ta’aniif qofa mirgi dhaban jiraachuu hin qabu. Dhiirris waan dhiira ta’ee uumameef mirga durbaa gadi ta’e ykn caalu argachuu hin qabu.

Hanqinni ykn hir’inni qaamaa uumamaan ykn sababa balaa tasaatiin kan uumamu dha. Biyya keenya keessatti deeggarsi namoota hanqina qaamaa qabaniif godhamaa jiru baay’ee gadi aanaa ture. Fuulduraaf garuu dhimmi kun fooyya’uun, manneen barnootaa keessattis ta’e iddoo adda addaatti deeggarsi cimee itti fufuu kan qabu dha.

© MOE,
Not to be

JECHOOTAA IJOO

Walqixxummaa:- jechuun, loogii tokko malee carraa fi faaydaalee walqixa argachuu akkasumas,itti gaafatamummaa wal qixxummaan bahuu dha.

Saboota, sab-lammootaa fi ummattoota jechuun hawaasa haallan kanatti aanee ibsaman mul'isu dha.

Aadaa bal'aa haala waliinii calaqqisu ykn muuxannoowwan wal fakkaataa kan qabanu, qooqa waliinii ittiin walii galuu danda'an kan qabanu,jireenya waliinii yookiin walitti dhiyaatu qabna jedhanii kan amanan ,tokkummaa yaadaa (saayikoolojii)kan qabonii fi baay'inaan qubsuma lafa wal qabate irra kan jiraatani dha. . Heera M.F.I, keeyyeta 39/5

Tuurizimii- jechuun damee dinagdee namoota daawwaanaa fi bashanaanaf dhufaniif tajaajilli adda addaa itti kennamuu fi kan itti keess-ummeessaman dha.

Tuuristi :- jechuun namoota bashannanaaf ykn hojii kan biraaf socho'an dha.

Inveestara:- jechuun nama ykn dhaabbata qabeenya ykn maallaqa isaa hojii tokko irra oolche jechuu dha.

© MOE, FDI Ethiopia
Not to be republished

Gaaffilee keessa deebii

I. Gaaffilee armaan gadii dubbisuun "dhugaa" ykn "soba" jechuun deebisi.

1. Heera MFDR Itoophiyaa 1987 bahe keessatti mirgi walqixxummaa saboota, sab-lammootaa fi ummattootaa iddoon hin kennamneef ture.
2. Sagantaalee misooma biyya keenyaa raawwachiisuu fi kunuunsuu kan qabu mootummaa qofa dha.
3. Walqixxummaan ummataa heeraan kabajamuun isaa biyya keenya keessatti guddinaa fi misooma biyyaa fiduuf faaydaa ni qaba.
4. Dubartootaa fi namoota hanqina qaamaa qabaniif kunuunsa gochuun misooma biyyaa duubaatti harkifachiisuu ni danda'a.

II. Himoota "B" jala jiran kan "A" jala jiraniin walitti firoomsi

"A"

1. Walqixxummaan fayyadamuun dhabuu
2. Walqixxummaa saalaa
3. Hiri'ina ykn hanqina qaamaa
4. Mul'ata

"B"

- A. Wal qixxummaa dhiiraa fi dubaraa
- B. Galma namni tokko bira gahuuf yaadu
- C. Rakkoo uumamaan ykn jiruu keessatti nu qunnamuu danda'u
- D. Guddinni akka hin dhufne kan godhu

III. Iddoo duwwaa armaan gadii jecha ykn gaalee sirrii ta'een guuti.

1. ____ afaan, aadaa fi amantii mataa isaa hin qabne hin jiru.
2. Itoophiyaa keessatti barmaatilee miidhaa geessisaa jiraniin caalaa miidhamaa kan jiran ____ dha.
3. Sabni, sab-lammii fi ummanni Itoophiyaa hundi afaan isaanitiin dubbachuu, barreessuu fi afaan isaanii guddisuuf ____ qabu

IV. Gaaffilee armaan gadii dubbisuun deebii sirrii ta'e filadhaa:

1. Mirgoota walqixxummaa kabajamaa jiran keessaa tokko?
  - A. Mirgoota walqixxummaa saba, sab-lammootaa fi ummattootaa
  - B. Walqixxummaa saalaa
  - C. Walqixxummaa afaanii, aadaa, amantaa fi mul'istoota aadaa kan biroo
  - D. Hunduu deebii sirrii dha.
2. Yaada armaan gadii keessaa dhimma dubartootaa ilaalchisee hima kamtu sirriidha?
  - A. Dubartoonni dhiira waliin qixa akka hirmaatan taasisuun bu'aa hin qabu.
  - B. Hirmaannaa dubartootaa malee misoomnii fi guddinni hin dhufu.
  - C. Naannoolee dinagdeen guddachaa jiran keessatti hirmaannaan barattootaaq kan dhiiraa ni caala.
  - D. Sirnoota darban keessatti dubartootaaf iddoo olaanaatu kennamaafi ture.
3. Rakkina hanqina ykn hir'ina qaamaa fiduu kan danda'u,
  - A. Dhibee
  - B. Hanqina nyaataa
  - C. Walitti bu'insaa fi waraana
  - D. Hunduu deebii sirrii dha.
4. Yaada armaan gadii keessaa waa'ee afaanii ilaalchisee hima kamtu sirriidha?
  - A. Afaan tokko tokko kan biroo ni caala
  - B. Afaanonni hundi meeshaa ittiin walii galaa ta'uu isaaniitiin wal qixa dha.
  - C. Afaanota kan biroo beekuu fi barachuun faayidaa hin qabu
  - D. Afaan olaanaa fi gadii aanaa jedhamu waan jiruuf afaan hundi walqixamiti
5. Biyya keenya keessatti mirgoonni sabootaa, sab-lammootaa fi ummattootaa kabajamuun bu'aa maal argamsiisa?
  - A. Afaan isaanii, aadaa fi amantaa mataa isaanii guddifachuuf gargaara
  - B. Hiyyummaa fi duubatti hafummaa irraa walaba ta'uu fi waliin hojjechuuf haala mijeessa
  - C. Qabeenya biyyaa qooddachuu irratti haqummaan akka jiraatu gochuun nageenya cimsa.
  - D. Hunduu deebii sirrii dha.

VI. Gaaffilee armaan gadiif deebii gabaabaa kennaa.

1. Mirgoonni walqixxummaa fi wal qixxummaan fayyadamuu sabootaa, sab-lammootaa fi ummattootaa kabajamuun isaa faayidaa inni argamsiisu tarr-eessuun ibsi.
2. Manneen barnootaa keessatti kunuunsa dubartootaa fi namoota hanqina qaamaa qabaniif godhamuu qaba jettu ibsi.